

OBSERVAȚII ASUPRA UNOR TERMENI CE DESEMNEAZĂ MĂSURI MEDIEVALE DE LUNGIME ȘI CAPACITATE (cu referire la situația dialectală)

LILIANA AGACHE

În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat și unitar, în comparație cu cele ale statelor vecine. Datorită însă condițiilor social-economice și particularităților specifice locului și epocii, mărimea unora dintre aceste măsuri diferea de la o provincie la alta, așa încât pentru aceeași unitate de măsură se înregistrau uneori diferențe importante.

Prin *măsură* numim totalitatea unităților folosite pentru măsurare, teoretice și practice, destinate să faciliteze operațiile comerciale, industriale, geodezice, financiare etc. *Măsura* s-a diversificat, după natura obiectelor, în mai multe grupe: măsură de lungime, de suprafață, de volum, de capacitate, de greutate, de valoare monetară.

Apariția măsurii și ordonarea ei în sisteme relativ stabile este legată de primele forme ale organizației sociale și apariția primelor forme politice.

Avem în vedere câteva unități fundamentale, unități de măsură care au păstrat până astăzi, chiar dacă izolat, sensul cu care au circulat în epoca veche.

Menționările documentare certifică faptul că mărimea a variat în timp, după interesul claselor dominante și după tradiția locală. Pe de altă parte, sub presiunea nevoilor economice sau a intervenției autorității centrale, unitățile de măsură au fost supuse diferitelor modalități de organizare în sisteme practice, pe baza unui etalon, a cărui stabilitate relativă era garantată de puterea centrală și interesul comun al populației.

Istoria metrologiei este strâns legată de istoria comerțului societății omenеști care, la rândul ei, este legată de dezvoltarea politică și socială a țării locuite, cât și a statelor politice înconjurătoare.

Hotărnicirea și măsuratul moșiilor din Țara Românească și Moldova a început în secolul al XVI-lea, de când ni s-au păstrat cărți domnești de numiri de hotărnicici, de jurători și întăriri pentru hotărnicici efectuate de aceștia și au constituit în Evul Mediu una dintre cele mai de seamă atribuții ale administrației și justiției feudale.

Majoritatea unităților metrice folosite din Evul Mediu și până la introducerea sistemului metric zecimal au dispărut treptat din viața comercială a oamenilor de pe acest teritoriu. Unele au păstrat sensul până astăzi, chiar dacă încadrarea lor se face, fie în fondul pasiv al limbii, fie în registrul arhaic ori regional.

FD, XXXII, București, 2013, p. 13–22

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul veacului al XIX-lea, documentele vorbesc tot mai adesea despre trimiterea din capitalele Moldovei și Țării Românești în orașele și județele din țară a unor *măsuri etalon* de lungime, greutate și capacitate, purtând pecetea visteriei, toate aceste măsuri fiind puse acum sub controlul statului.

După cum rezultă din documente, *măsurile etalon*, marcate de autorități, se țineau în piața publică din orașe, pentru a fi oricând la îndemâna celor care doreau să măsoare¹.

JIREBIE „bucată de pământ” (DLRTR, s.v.)

„Și așijderea, eu, Costea Jadovanul am vândut acestor nepoți(i) ai mei, ce sânt mai sus scriș(i), partea **jireabii** din sat din Pilipcea, drept cincizeci de talere cade să le fie lor de acum ocină în veci. Iar de acum înainte, cine să va afla din ruda mea și va vrea să strice această tocmală a mea, el să fie procler și tricler de trei sute și 18 oteți [ojij(e) vă Nichei”. (1637 <cca. aprilie 28>, Vilavici, doc. 77, (1637 aprilie 26, Iași, doc. 76, DRH, A. Moldova, XXIV, p. 76–77, 1643, DRH, XVII, A. Mold., XXVII, d. 53; vezi și 1614, DIR, XVII, Mold., III, d. 272; 1622, DIR, XVII, A. Mold., V, d. 143; 1636, DRH, XVII, A. Mold., XXIII, d. 414; 1641, DRH, XVII, A. Mold., XXVI, d. 88; 1634–1653; D. P. Bogdan, *Glosar*, 68).

„Unu zapisu a lui Neculai și frate-său Giurgea, feciorii lui Ianașu dinu târgu dinu Baia, nepoți Hancei denu Suceava, și cu săminția lor, care să numești, au vândutū două **jărăbii** dinu satu dinu Mărășeni”(1772, Iorga, SD, XXI, d. XIII) .

Termenul de *jirebie* nu este decât traducerea în limba slavă a cuvântului latin *sors–sortis*. Romanii numeau sorți „câmpiile din provinciile cucerite pe care le împărțeau și le atribuiu prin sorți ostașilor (*agros quos in provinciis a se devictis ocuparam sorte militibus divisos ac assiguratos*)” (Du Cange, s.v.). După cum a remarcat G. Ghibănescu, cu vremea, *jirebia* și-a pierdut înțelesul inițial de parte de pământ trasă la sorți, căpătând sensul de suprafață mică (Uricarul, XXIII, 232). Acestea au fost principalele moduri de împărțire a pământului în interiorul obștii agrare din Țara Românească și Moldova înainte ca ele să fie hotărnicite pe teren, hotărnicirea lor fiind calea de a ieși din devălmășie prin „alegerea” părților membrilor obștii.

Termenul *jirebie* este consemnat în lucrările lexicografice cu două sensuri.

Primul se referă la țesături, în acest caz sensul fiind „treizeci de fire de tort formând o unitate de măsură” ori „sculele și torturile au, după împrejurări, mai multe sau mai puține jirebii, fiecare jirebie are zece numărături, iar o numărătură are trei fire”. Celălalt, cu care cuvântul a circulat mai ales în perioada veche, și care ne interesează, este „bucată de pământ mai mult lungă și îngustă”, care are arie de difuzare astăzi în Moldova și Bucovina (DA, s.v.).

¹ Arhiva Magistratului, Brașov, II, nr. 843.

Cu acest al doilea sens, atestările sunt predominant moldovenești.

Sensul cu care este folosit termenul *jirebie* în documentele moldovenești și bucovinene de până la 1650 este „bucată de pământ mai mult lungă și îngustă, considerată și ca măsură de teren”.

Provine din rut. *žerebij* „bucată de pământ” (cf. polon. *žerebie* „o anumită bucată de pământ”) (DA, s.v.). Cu acest sens apare consemnat în documente de la începutul secolului al XVII-lea (1614, DIR, XVII, Mold., III, d. 272) și până la sfârșitul secolului următor: „*Unu zapisu a lui Neculai și frate-său Giurgea, feciorii lui Ianașu dinu târgu dinu Baia, nepoți Hancei denu Suceava, și cu săminția lor, care să numești, au vândutū două jărăbii dinu satu dinu Mărășeni*” (1772, Iorga, SD, XXI, d. XIII).

La origine, termenul avea sensul „lot de pământ” (cf. rus. *žérebej* „bucată ce revine cuiva prin tragere la sorți”). Specificarea „bucată de pământ lungă și îngustă” e ulterioară, prin apropierea de celălalt sens al lui *jirebie* (cf. „funie și sfoară de moșie”) (DA, s.v.).

Cu același sens, cuvântul a circulat în nordul Moldovei și înainte de 1600, fiind atestat într-un zapis de vânzare, scris la Siret, Suceava, în 1591: „*Eu, Ilinca, fata lui Gligorie, nepoata a lui Iorașco scriu și mărtoreseascu însimi prea minea cu aest zapis al mieu cum am vândut eu trei gereabii dean sat den Turețca de la stâlpul den mizloc...*” (1591, DÎR, d. LXXX, p. 172) și într-un document moldovenesc la 1598 (DERS, s.v.).

Răspândirea actuală

Cât privește circulația actuală, lexemul *jirebie*, cu variantele *jirebe*, *jireabie*, *jurebie* circula mai ales cu primul sens, dezvoltând derivate diminutive și chiar unul verbal, *a jirebi*, forme consemnate în atlasele lingvistice actuale (ALR, serie nouă, vol. III, h. 298 (460), pe linia de vest a țării, circulând în sinonimie cu „cantitatea de fire cuprinsă într-un scul ori fus” etc. Este consemnată ca activă și circulația termenului cu sensul discutat mai sus, întâlnindu-se în special în Basarabia, ușor specializat, însemnând „bucată de pământ dată prin împărțire la prima colonizare” (DA, s.v.) și în nordul Moldovei.

Considerăm că acest termen este un moldovenism care circula în aceeași arie nordică încă din secolul al XVI-lea, chiar dacă înregistrarea lui astăzi este sporadică.

Astăzi, în nordul țării (ALR. Maramureș, III, H. 794.), termenul folosit pentru „o bucată de pământ care este lungă și îngustă, bună de arat și de semănat” este *fâșie ori cîpcă, sfâșie lungă, drujâncă*.

POGONUL. A fost principala unitate de măsurat suprafețele din Țara Românească, fiind folosit mai puțin în Moldova, unde măsura obișnuită a fost *falcea*.

Numele de *pogon* este de origine slavă, el derivând de la verbul *pogoniti* „a mâna”.

La început, *pogonul* a fost „locul cât este arat într-o zi, adică cât pot fi mânați, goniți din urmă boii pe timp de o zi de lucru”². După părerea lui N. Drăganu, termenul a fost împrumutat de la slavi, în timpul conviețuirii cu aceștia pe pământul Daciei³ *Pogonul* a fost asemănat⁴ cu măsura germană numită Joch (iugăr), reprezentând o zi de arătură.

În Țara Românească, *pogonul* este menționat prima oară în documente la 10 septembrie 1493, când se vorbește de două pogoane (norona) de vie la Târgoviște⁵. După această dată, *pogonul* este amintit în mii de documente referitoare la vânzări și cumpărări de pământ, fiind folosit îndeosebi la măsuratul viilor⁶. De obicei, viile se măsurau cu *pogonul*, dar și cu stânjenu.

Mai târziu, au început a fi măsurate în *pogoane* și locurile de casă, care aveau suprafețe mici de $\frac{1}{2}$ –2 *pogoane*⁷. Până în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *pogonul* a fost folosit numai la calcularea unor suprafețe mici și numai din acest secol a început să fie utilizat și la măsurarea terenului arabil.

Ca majoritatea măsurilor medievale, dimensiunea *pogonului* a variat în decursul secolelor.

În Moldova, *pogonul* a fost utilizat îndeosebi în partea de sud a țării, foarte probabil sub influența Țării Românești.

Prima mențiune cunoscută din documente a *pogonului* datează din 2 decembrie 1549 – la peste o jumătate de secol după Țara Românească – când se vorbește de șase pogoane în țarină⁸. În aceeași vreme, suprafețele viilor în regiunea Huși și Cotnari erau măsurate în *fălci* și *jerdii*⁹. Mai târziu, în secolele XVII–XVIII, *pogonul* este amintit în numeroase documente din regiunea Odobești-Putna, unde viile se măsurau în mod obișnuit cu *pogonul*¹⁰.

Primele măsuri privind fixarea suprafeței *pogonului* sunt din secolul al XVIII-lea. Din unele documente din acest secol rezultă că *pogonul* avea o suprafață recunoscută doar într-o anumită regiune a țării. Se pare că într-o anumită perioadă, măsura oficială a *pogonului* era de 48 de prăjini fâlcești¹¹. Măsurătoarea *pogonului*, care era, se pare pătrat, se făcea astfel: „să măsură o margine a lungului și un capăt și viind fiiște care măsură câte 12 prăjini apoi iaste pogon deplin. Dar unde sunt

² I. Brăescu, *op. cit.*, p. 32 Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 15–16, Gh. Mihăilă, *op. cit.*, p. 27.

³ Drăganu, în: „Transilvania”, XL, 1909, p. 170.

⁴ Vezi Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wbrterbuch*, s.v.

⁵ DIR, B, ȚR, XIII–XV, p. 222.

⁶ *Ibidem*, XVI, vol. I, p. 147, 191; Vezi vol. II, p. 210, 373, 377; vol. III, pp. 13, 297, 322; vol. IV, pp. 51, 187, 211, 296, 366–367 passim.

⁷ Vezi doc. din 15 nov. 1675 sau 23 april. 1676, Arh. st. Buc., mănăstirea Banu, XXVII/3 și Acad. R. S. România, CCCLXIX/75.

⁸ DIR, A. Mold., XVI, vol. I, p. 586.

⁹ *Ibidem*, vol. II, pp. 3, 71, 148 etc. doc. din 1551, 1555, 1560.

¹⁰ Acad. R.S.R., CDXLV/14, CCXIV/43, CLXXXVL/lbî, CXLI/42, doc. din: 1651–1652, <1656–1660>, 1665, 1671, 1696, 1700, 1721, 1791 etc. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 99, 105, 107.

¹¹ R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 487 și I. Brăescu, *op. cit.*, p. 34.

pogoanele lungi și latul vine mai îngust, să face analoghie tot pe socoteala ce să arată mai sus”. (T. Pamfile, *Prăjina și pogonul moldovenesc din 1797*).

Repartiție actuală

Termenul apare astăzi frecvent în vorbirea locuitorilor din nordul și estul țării, cu precădere, în Moldova, atestări ale acestui teren fiind înregistrate de noi mai ales în județul Vaslui.

CEZVERTA (*cedvârtea, ciozvârtea*) a fost folosită atât în Țara Românească, cât și în Moldova, pentru a desemna a patra parte din *pogon* sau *falce*.

În Țara Românească, este amintită în secolele al XVII-lea prima jumătate a secolului al XIX-lea, îndeosebi în regiunea Buzău, începând de la 30 martie 1621¹², uneori singură¹³, dar, de obicei, însoțind suprafețe calculate în *pogoane*. *Cezverta* era a patra parte dintr-o *funie* sau dintr-un *pogon*. Într-un document din secolul al XVII-lea¹⁴ se spune că se vând trei *cezverte* de țelină și o *cezverte* de pădure „ca să fie un pogon deplin”.

În Moldova, *cezverta* este amintită mai rar în documente. Deși în documentele moldovene nu se precizează cât de mare era *cezverta*, este foarte probabil că ea era – ca și în Țara Românească – a patra parte din *falce* sau *pogon*.

Repartiția actuală

Materialele lexicografice consultate atestă faptul că acest termen circulă încă, izolat, mai ales sub forma *ciovârtă* în vestul țării, în zona Brașovului. Alături de această formă au fost consemnate și alte forme: *ciosvârte, cesvârtă, cesvârtă, cizvârtă, ciovârtă, ciofartă, cesfârtie, ciortvârtă*, acest termen dezvoltând și derivate: *ciosvârcioară, ciosvârți*.

CIRICUL. Este amintit în documentele Țării Românești începând din secolul al XVII-lea¹⁵, îndeosebi în partea de câmpie a țării, spre deosebire de *ferdelă*, folosită mai ales în regiunea de munte.

Din documente rezultă că era – ca și *cezverta* – a patra parte din *pogon* sau dintr-o *delniță*. La 2 noiembrie 1678 se vinde a patra parte dintr-o roată de moară „cum să chiamă un ciricu”¹⁶.

Repartiția actuală

Deși *Dicționarul limbii române moderne* nu îl amintește, termenul *ciric* este folosit și astăzi în unele sate din județul Ilfov, cu accepțiunea de sfert de *pogon*.

¹² DIR, B, XVII, vol. IV, p. 18.

¹³ 1691, Arh. st. Buc., ep. Buzău, XXVII/38.

¹⁴ Arh. st. Buc., ep. Buzău, XXVI/44.

¹⁵ Vezi doc. din: 1674, 1679, 1724, 1798 etc. Arh. st. Buc., ms. 457, f. 100–101 v, Mitr. Țării Rom., XIV/14 și LXIII/26 și *Doc. priv. relațiile agrare*, I, p. 872).

¹⁶ Arh. st. Buc., schitul Trivalea, XVIII/1.

BUTE „vas mare de lemn folosit pentru conservarea lichidelor (mai ales a vinului)”(DA s.v.)

„Pre viile soacrăi mele, în dzilelele Radului vodă, dat-am Neculei visternicul doa **buți** de vin și am scos viile” (1619, DIR, IV, d. 394; 1641–1644, DRH, XVII, A., Mold., XXVI, d. 44, p. 35)

„...și apoi să căutat să vă daț și vinăriciul domnescu den 10 vedre 1 vadră, cu pocloane, cu pârpar, cu tot venitul cum știț că ați dat și la domnie. Iar unde va pecetlui **butea**, care veți avea **darea** înturnători călugării unii la alalți, că nu să cade să umble călugării den corită cu ciubărul să strângă trizvturile oamenilor, ce să fie buni de treaba mănăstirii...” (1645, DRH, B, ȚR, XXX, 288, p. 329)

În lucrările lexicografice (DA, s.v, DLRTR, s.v.), *bute*, cu pluralul *buți*, apare înregistrat cu sensul de „vas mare de lemn pentru conservarea lichidelor (mai ales a vinului), mai larg la mijloc decât la capete, alcătuit din doage de (stejar) prinse în cercuri de lemn sau de fier, închis la capete cu două funduri de lemn. În fundul dinainte are o gaură (prin care curg lichidele), care se închide cu cepul și în care se poate aplica caneaua, pipa; altă gaură (vrana, poarca, preduful), în doaga cea mai de sus, servește de răsuflătoare și se închide cu un dop de lemn; prin ea se introduce lichidul în bute și se scoate cu tidva (tâlvul) ”.

Se poate încadra în seria termenilor ce desemnează o unitate de măsură pentru lichide în special.

Sunt consemnate atestări ale termenului încă din secolul XVI-lea: *bute de miere, bute de vin* (Uricariul, IV, 202): „...Cice bucatele și vinul și de alte vase: I maje de morun, I berbențe de brânză, I maje de crap, I **bute** de miere...” (DÎR, d. LXII, p. 163, 1588, Mănăstirea Galata, orig.) Și în secolele următoare se poate vorbi despre o circulație destul de largă a termenului, fiind înregistrat, cu același sens, și la Neculce, la *Anonymus Caransebesiensis*.

Prin extensie, cuvântul desemna și cantitatea de lichid câtă încăpea într-o bute, ajungând chiar, datorită formei și capacității sale, să fie simbolul grosimii.

O circulație destul de mare se înregistrează și pentru *bute* cu sensul „butucul roșii carului”.

Sensul „furtun, tub, burduf din piele pentru vin” (Fr. outre; germ. Weinschlauch, lederne Weinflasche), întâlnit astăzi pentru același termen în dacoromână, în graiurile galoromane, în catalană și spaniolă era în circulație și în latină. Atestări ale lui *buttis* sunt destul de vechi și de numeroase. Apare în inscripțiile latine descoperite pe teritoriul provinciilor răsăritene ale Imperiului Roman, iar în documente este consemnat destul de târziu, în secolul al VI-lea: *buttes vel vasa vinaria* (*Corpus Glossariorum Latinorum*, 218, 11) (Teaha 2005:170).

Bute este descendentul latinescului *buttis* și se regăsește cu același sens în toate limbile romanice: it. *botte*, sard. *botto* (*bottu*), engad. *buot*, v. fr. *bout*, prov. bot, cat., sp. pg. *bote* (Ernout–Meillet s.v.).

Privitor la originea lui *bute*, au existat opinii care nu au susținut ipoteza provenienței termenului din latină, ci ca fiind un împrumut din greaca veche ori chiar din etruscă (Teaha 2005:170).

Mai mult, s-a emis ideea că proveniența termenilor latinesc și grecesc ar fi una ce aparține domeniului lingvistic galo-iliric, unei zone de munte, dat fiind faptul că vasele nu erau cunoscute în Grecia antică.

Aceeași ipoteza a provenienței grecești a fost susținută pentru scurtă vreme, la începutul secolului al XX-lea și de Ovid Densusianu (Densusianu, HLR, 1901:198–202), care însă, mai târziu, împreună cu I.-A. Candrea (CDDE, 202) revine la teoria provenienței latinești a termenului *bute* „butucul roții carului”. Această teorie, reținută în lucrări lexicografice universale fundamentale și în cele românești de prestigiu (DA, s.v.) este susținută și de seria descendenților lui *buttis* din toate limbile romanice.

În ce privește seria sinonimică, *bute* circulă paralel cu *antal*, *butoiu*, *poloboc*, *balercă*, *buriiu*, *fucie* (DA, s.v.), *putină*.

O circulație largă a termenului este atestată încă din secolul al XVI-lea, fiind consemnate înregistrări ale termenului pe la jumătatea secolului al XVI-lea, atât în Țara Românească, cât și în Moldova (DERS, s.v.).

Despre *bute* „butoi” deținem destule informații privitoare la circulația lui actuală, monografii, glosare regionale ori atlase lingvistice (ALR II, MN (3914), ALR II, s.n., h. 245; NALR. Olt., h. 489; ALRR – Mar., h. 487; NALR–Ban., Chest. nr. 1203–ms.; ALRR–Trans., Chest. nr. 1203–ms.) care atestă prezența lui pe o arie compactă în partea de vest a țării Banat (NALR–Ban., Chest. nr. 799–ms.), Crișana, Transilvania, Maramureș, dar și în Oltenia (NALR–Olt., MN. plș.33, NALR–Olt., h. 680, ALRR–Munt. Dobr., Chest. nr. 2175), zonă în care circulă cu formele *bute*, *buți*, *butiie*, *butii*, cu sensul general de „vas de lemn în care stau strugurii culeși”.

Diferențierile dialectale, înregistrate la nivelul acestui termen, se manifestă sub forma unei sinonimii lexicale. Pentru *bute* circulă în alte arii *putină* ori *butoi*. Pe de altă parte, în sinonimie cu *bute*, *butoi* se găsește în aceeași arie, mai exact în Transilvania. În interiorul arcului carpatic este remarcabilă circulația lui *bute* (ALR II, s.n., h. 190, ALRR–Trans., Chest. nr. 799–ms.). Subiectul interviuat face deosebirea dintre cele două unități de măsură, indicând că „*butea e mai mare*” (ALRR–Transilv., chest.nr. 1203–ms.)

Sensurile secundare pe care le-a dezvoltat de-a lungul timpului *bute* își au istoria lor, destul de bogată, privitoare la aria de difuzare. Astfel, cu sensul „furtun, tub, burduf din piele pentru vin” (Fr. outre; germ. Weinschlauch, lederne Weinflasche), îl întâlnim în Bihor (ALR II, s.n., h. 200, pct. 310).

Circulă foarte mult în expresii: *umflat bute* – gata să crape; *a fluiera în bute* – a fi bețiv mare; *suge-bute* – bețivan; *a vorbi ca din bute* – gros; *a fi bute de ceva* – a fi burduf, tobă de ceva; *a dormi bute* – a dormi buștean; *din bute-n bute* – din rău în mai rău (DA, s.v.).

Conform TDRG, DA, CADE, circulă și cu sensul „cotorul unei pene de găscă”.

Lucrările lexicografice românești (DA, s.v., TDRG, s.v., DLRTR, s.v., ALR II, s.n. h. 340, CDDE 200, CADE, DLRM, s.v.) îl consemnează pe *bute* cu sensul „butucul roții carului”, cu acest sens fiind atestat încă din secolul al XVII-lea.

Prin analogie cu forma pe care o are butea, termenul desemnează și „rezervorul cu petrol al lămpii”. În Bihor (Teaha 1961: 206), Maramureș și Hațeg circulă frecvent cu acest sens.

Asupra evoluției semantice a termenului se poate remarca faptul că *bute* dezvoltă, mai ales în graiurile din sudul țării, sensuri diferite, de la „umflătură la baza spicului de grâu” (NALR – Olt., IV, h. 612), la „locul de unde pleacă spicul în vârful paiului” (NALR – Olt., IV, pct. 985, 982, 986, 994.) ori denumește bulbul și chiar inflorescența plantei cunoscute sub numele *rodu-pământului* (Teaha, T., 2005: 175).

Repartiția actuală

Bute circulă în serie sinonimică cu *putină*, de origine latină, cu *butoi*, termen format pe teren românesc, dar și cu împrumuturi mai noi ca: *balercă*, *budană*, *hârdău*, *poloboc*, *ton* și altele. Este evidentă prezența lui pe o arie largă care acoperă în primul rând partea de vest a teritoriului lingvistic și, prin expansiune, și celelalte arii dialectale.

Data fiind viabilitatea termenului în timp și expansiunea sa teritorială, era de așteptat ca *bute* să fie foarte productiv. Sunt consemnate ca circulând frecvent derivate ca: *butiță*, *butică*, *butișoară*, *butelnic*, *butar*, *butărie*, *a butări* (DA, s.v.). Se conservă chiar și ca toponim, *Dealul Butariului*, în Banat (NALR–Banat, 1980: 124).

Rezistența în timp a termenului este întărită și de faptul că *bute* se regăsește, cu sensul primar, moștenit din latină, și în dialectele sud-dunărene (Teaha 2005: 174).

GĂLEATA sau **CÂBLA**. A fost cea mai folosită măsură mare de capacitate din Transilvania, fiind utilizată mai rar și în Țara Românească, unde principala măsură mare de capacitate a fost, din secolul al XVII-lea, *chila*. Ca nume, *câbla* își are probabil originea în cuvântul latin *cupella*.

Este greu de spus dacă termenul și măsura *găleată* sau *câblă* le-am moștenit direct de la romani sau prin intermediul slavilor. Ca măsură de capacitate, *orbia* a avut o arie largă de răspândire, fiind utilizată și în Serbia (St. Novakovic 1898: 265–266) și în Ungaria, unde este considerată măsură de bază pentru capacitate.

În Transilvania, *câbla* (*cubulus*, Kőböl) este amintită foarte devreme în documentele medievale alcătuite în limba latină, la 1181, când se vorbește de o găleată de grâne (*cubulus annone*) (DIR C. XI–XIII, p. 8).

În găleți era calculată de obicei dijma din cereale a iobagilor.

În afară de grâne și vin, cu găleata – care avea o capacitate foarte mare – se măsura uneori și fânul.

Capacitatea găleții a fost foarte diferită de la o regiune și de la o epocă la alta.

Faptul că nu exista o găleată recunoscută de stat nici în secolul al XV-lea rezultă și din împrejurarea că în decretul din 1405, prin care Sigismund de Luxemburg încearcă să impună folosirea măsurilor de Buda în tot regatul maghiar, găleata nu este amintită, decretul pomenind de „*mensura vini, frugum*”. (Corpus Juris Hungarici, I, p. 212; vezi și p. 232–234).

Din secolul al XVI-lea, știrile despre felurile găleții și capacitatea sa se înmulțesc, documentele amintind numeroase feluri de găleți care purtau numele localităților unde și în jurul cărora erau folosite. Cea mai importantă dintre acestea era găleata de Cluj.

În afară de aceste numeroase feluri de găleți, ale căror capacități nu le cunoaștem decât în parte, în Transilvania s-au folosit și găleți străine, utilizate de obicei în Ungaria; de pildă, la 1569, la Satu-Mare se foloseau gălețile de Cașovia (*cubuli Cassoviensis*) (*ibidem*, II, p. 36), iar la 1781 la Ineu-Arad grânele erau măsurate cu „*măsuri possoniense*” sau găleți de Bratislava. (Stoicescu 1971: 188–191).

În documentele medievale ale *Țării Românești*, cuvântul *câblă* sau *găleată* a avut și alte trei accepțiuni, în afară de sensul de măsură de capacitate, desemnând:

- a) o dare în natură și apoi în bani către domnie, numită și *găletărit* sau *câblărit*;
- b) o formă a rentei în produse datorată stăpânilor de moșii;
- c) darea pentru eliberarea din rumânie, denumită *găleata de ieșire*.

Cu privire la echivalența dintre termentul *câblă*, folosit în documentele slave, și acela de *găleată* din documentele redactate în limba română, dispunem de două mărturii certe (*Lexicon slavo-românesc*, ed. Gr. Crețu, București, 1900, p. 159; DIR, B., TR., XVII, vol. II, 33–34, 43–44)

Este evident deci că cei doi termeni sunt sinonimi (cel puțin în secolul al XVII-lea).

Câbla sau *găleata* a fost cea mai veche măsură de capacitate pentru cereale din Țara Românească, fiind probabil împrumutată din Transilvania, unde ea apare în documente încă din secolul al XII-lea.

Capacitatea *câblei* sau *găleții* din Țara Românească este greu de stabilit, deoarece documentele nu ne oferă date precise despre ea. Mărimea ei o putem însă deduce cu aproximație din prețurile la care se vând gălețile de grâne sau din echivalarea ei cu alte măsuri contemporane cunoscute. Din aceste știri rezultă că găleata avea o capacitate destul de mare. (Stoicescu 1971:194–195).

În Moldova, *găleata* este mult mai rar folosită decât în Țara Românească și Transilvania. (Stoicescu 1971: 197).

Repartiția actuală

Dacă termenul *câblă* aparține deja fondului pasiv al limbii, ultima sa atestare fiind înregistrată în secolul al XIX-lea, materialele lexicografice și cercetările de teren consemnează faptul că *găleată* circulă încă în nordul și estul țării, păstrând același sens cu care a circulat și în Evul Mediu.

CONCLUZII

Indiferent de proveniența lor, termenii și-au păstrat sensul, de la prima atestare și până astăzi, chiar dacă punctele lor de difuzare actuală sunt izolate.

Priviți din perspectiva limbii literare moderne, termenii discutați mai sus fac parte mai degrabă din fondul regional al vocabularului: *pogon*, *galeata*, *jirebie*, unii având tendința de a se încadra în fondul pasiv al lexicului: *cezvertă*, *ciric*, *câbla*.

BIBLIOGRAFIE

- Brăescu 1913 = I. Brăescu, *Măsurătoarea pământului la români*, București.
 DIR = *Documente privind istoria României*, București.
 DLR 1965–2002 = *Dicționarul limbii române, serie nouă*, București.
 DLRM 1958 = *Dicționarul limbii române moderne*, București.
 Giurescu 1964 = C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București.
 Iorga 1906–1913 = N. Iorga, *Studii și documente*, București.
 Kraus 1965 = G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608–1665*, București.
 Meteș 1921 = Șt. Meteș, *Viața agrară, economică a românilor din Ardeal și Ungaria*, București.
 Meteș 1935 = Șt. Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului*, Cluj.
 Mihăilă 1960 = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București.
 Pamfile 1913 = T. Pamfile, *Agricultura la români*, București.
 Pop 1875 = Șt. Pop, *Măsurile metrice. Măsurarea și calcularea cu măsurile cele nouă metrice*, Blaj.
 Prodan 1967–1968 = D. Prodan, *Iobăgia*, București.
 Stoicescu 1971 = N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES TERMES QUI DÉSIGNENT LES MESURES MEDIEVALES

RÉSUMÉ

Il s'agit d'une analyse monographique de quelques mots qui désignent des unités de mesure pour la surface et pour la capacité, considérées étalon dans le roumain ancien. Il y a des termes de divers origines qui appartiennent aujourd'hui, soit au lexique archaïque, soit au lexique régional.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București